

Från vpk till vänsterpartiet

Anders Hagström

1. Den fråga man måste ställa

Den grundläggande fråga man måste ställa i förhållande till alla arbetarorganisationer och deras handlande är: Hur svarar de mot den aktuella klasskampens krav? Förmår de att förstå situationen och i både ord och handling utforma en politik som bidrar till att försvara eller skjuta fram arbetarklassens positioner? Eller är de en bromskloss eller än värre, en motståndare?

Kort sagt, det grundläggande temat för denna artikel är: Svarade vpk/vänsterpartiets kongress upp mot de krav som ställs av klasskampen idag? Den naturliga följdfrågan inställer sig genast: Vilka är då dessa krav?

Idag karaktäriseras den politiska utvecklingen i världsskala av växande instabilitet. Den högkonjunktur som varit grunden för borgarnas självförtroende under större delen av 80-talet visar uppenbara tecken på att börja ebba ut. Samtidigt brottas den reformistiska partierna i väst med växande problem till följd av ideologisk osäkerhet och kapitulation för de nyliberala idéerna, minskade manövermarginaler och ökat missnöje inom arbetarleden.

Om det är något som karaktäriserar Sovjet/Östeuropa i kölvattnet på stalinismens öppna kris (och i en del länder, politiska sammanbrott) är det instabilitet. Krisen har dessutom fortplantats till dess filialer i väst som mer än en befinner sig i upplösning.

Till detta kommer så den oerhört instabila situationen i tredje världen, där 80-talet verkligen varit ett skövlingens och utplundringens decennium.

Även om varje land påverkas av den internationella utvecklingen, gör de det var och en på sitt sätt, utifrån graden av integration i världsekonomin och social och politisk struktur.

För Sveriges del har förebuden om den kommande lågkonjunkturen redan börjat dugga tätt. Landets exportberoende ekonomi gör det mycket känsligt för svängningarna i den internationella konjunkturen, i synnerhet när problem börjar hopa sig på de största exportmarknaderna.

En konjunkturedgång kommer utan tvekan att skärpa de politiska spänningarna och ytterligare spä på missnöjet med den socialdemokratiska regeringen inom arbetarleden. I synnerhet som regeringen med största sannolikhet kommer att fortsätta i de hjulspår som den rullat i under hela 80-talet och försöka lasta bördan på de arbetandes axlar. Detta under förutsättning att den inte förlorar valet nästa år och kan överlåta ansvaret för att administrera krisen på en borgerlig regering, samtidigt som den likt förra gången den befann sig i opposition kommer att försöka dra demagogiska växlar på den borgerliga "misskötseln" av ekonomin.

Till detta kommer så det hårdnande trycket från EG och det europeiska storkapitalets försök att skapa en jättelik inre marknad. Kapitalet och de borgerliga partierna, med undantag för centerpartiet, vill komma med i denna process så fort som möjligt. Socialdemokraterna har hittills velat skjuta frågan om medlemskap på framtiden, men kommer antagligen snart att kapitulera för de allt påstridigare kraven på anslutning - samtidigt som de är rädda för både EG:s oförblommade

nyliberalism och reaktionerna inom de egna leden. Men de har inget alternativ, utan är fångade i den rävsax som de själva skapat genom att bygga hela sin välfärdsstrategi på en allians med den kapitalistiska storindustrin.

Det säger sig självt efter denna rapsodiska genomgång av situationen att den centrala inriktningen för varje parti som säger sig försvara arbetarnas intressen och utgår från ett socialistiskt perspektiv idag måste vara att ta varje möjlighet att bygga motstånd mot borgarnas attacker och inom ramen för denna inriktning skoningslöst attackera den socialdemokratiska högerpolitiken utan att för den skull resa sekteristiska murar gentemot de socialdemokrater som vill kämpa.

Men det var knappast detta som diskuterades på den kongress där Vänsterpartiet kommunisterna blev Vänsterpartiet, och antog embryot till vad som skall bli ett nytt program.

2. SKP och Stalin

Det parti som bytte namn är i motsats till Arbetarlistan inget oprövat kort, utan har en lång historia. Något som det själv brukar framhäva vid högtidliga tillfällen.

Men det är en historia som många av dess medlemmar faktiskt bara känner till ganska ytligt. De få gånger partiet tagit upp sin historia har den gjorts på ett överslätande och mycket selektivt sätt. Detta är nu inte så märkligt. De krumbukter partiet utfört i stalinismens tjänst utgör verkligen ingen upplyftande studie.

Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att partiet inte från början var en stalinistisk agentur. Det föddes i opposition till Hjalmar Branting och de andra klassarbetspolitikernas urvattning av socialdemokratins principer och program, och ville gripa tillbaka på de ideal legat till grund för arbetarrörelsen vid dess födsel.

När majoriteten av Socialdemokratiska vänsterpartiet 1921 röstade för att anta Kommunistiska Internationalens 21 villkor för medlemskap och byta partinamnet till Sveriges Kommunistiska Parti (sektion av Kommunistiska Internationalen), var det inget stort steg för medlemmarna att ta. Vänsterpartiet hade varit med om att grunda Kommunistiska Internationalen 1919, och många av dess ledare kände samhörighet med bolsjevikerna, som tillhört vänsterflygeln inom i Internationalen.

Mycket har sagts om bolsjevikernas "primitiva" politik, men faktum är att bolsjevikpartiet som formellt hette Rysslands Socialdemokratiska Arbetarparti (bolsjevikerna, dvs majoriteten) fram till dess det antog det kommunistiska partinamnet, varit starkt influerat av Karl Kautsky, en av de ledande tänkarna inom det tyska SPD och Andra Internationalen. Till exempel dess omdebatterade partisyn hade inspirerats av Kautsky.

Må vara att Kautsky gradvis retirerade från sina positioner under åren före det första världskriget, men bolsjevikerna var inga fanatiska sekterister. Det som skiljde ut dem från andra riktningar inom den Andra Internationalen var, som händelserna i augusti 1914 visade, att de var mer principfasta, och dessutom hade en central ledning som var mycket mer internationalistisk än merparten av ledningarna för de större partierna i Internationalen.

Det är idag kanske svårt att verkligen förstå vidden av den enorma attraktionskraft bolsjevikerna utövade på arbetarklassen under dess första år vid makten.

Efter fyra år av krig som kostat miljoner människor livet hade äntligen ett land, Ryssland, störtat krigshetsarna och utträtt ur kriget, och manade de andra att följa deras exempel. I det krigströtta Europa var det som att kasta en tändsticka på en torr höbal. Inte nog med det, dessa revolutionärer, förklarade att de avsåg att skapa ett nytt samhälle styrt av vanliga arbetande människor. Ett samhälle som byggde på socialismens principer.

Det var inte märkligt att radikalt sinnade arbetare med entusiasm svarade på budskapet om en ny internationell sammanslutning av socialister kallad Kommunistiska Internationalen för att markera distans till de socialdemokrater som sålt ut arbetarklassen och skickat den till slaktbänken.

Men när den radikala vågen rullade tillbaka i början av 20-talet efter en rad nederlag, drogs även bolsjevikpartiet med i nederlaget. Avskuret från väst och utan nya proletära revolutioners livgivande verkan kom det att förvandlas till ett instrument för den byråkrati som kom att dominera den nya staten och dess parti, och som går under namnet stalinism efter dess ledande figur Josef Stalin.

Detta kom i sin tur oundvikligen att påverka Kommunistiska Internationalen och dess medlemspartier. Internationalen kunde inte undgå att förvandlas till en agentur för den härskande byråkratin i Sovjetunionen

För SKP:s del var partisprängningen 1929 den definitiva vattendelaren. Majoriteten av de som stannade kvar i partiet var människor som formats till att betrakta Sovjet till ett revolutionärt föredöme, och som inte förstod vidden av det förfall som revolutionen genomgått. (Något som den utslutna majoriteten kring Karl Kilbom inte heller förstod, för den delen. Men det är en annan historia.)

De blev lätta offer för en politik som inte längre hade till syfte att kämpa för arbetarklassens maktövertagande utan i stället syftade till att främja sovjetbyråkratins ambitioner.

Eftersom kriteriet för avancemang alltmer blev obetingad lojalitet gentemot Stalin kom kommunistpartiernas ledningar gradvis att befolkas av blinda sekterister och rena karriärister - många av dess ledare förvandlades också från att ha varit revolutionärer till karriärister och byråkrater. (En process som beskrivits av inte så få deltagare i den kommunistiska rörelsen. Se exempelvis Rosa Leviné-Meyers eller Wolfgang Leonhardts självbiografier). Denna process underblåstes dessutom av partiernas höga medlemsomsättning, vilket gjorde att det kollektiva minnet var kort.

Till detta kom att inte så få intellektuella likt den briljante ungerske filosofen Georg Lukacs slöt en faustpakt med stalinisterna. Genom att ställa sin begåvning och inflytande till Stalins och de ledande apparatjåkernas förfogande gavs de en smickrande uppmärksamhet i den stalinistiska pressen (och inte minst rundhänta belöningar i form av stora upplagor för sina böcker med mera).

Men alla kapitulerade inte för stalinismen. Som Max Schachtman påpekade i en studie av Vänsteroppositionens första tio år, återfanns nästan inte en enda av de män och kvinnor som spelat en ledande roll vid Kommunistiska Internationalens grundande i ledningen för de kommunistiska partierna drygt tio år senare. De hade antingen förlorat sitt inflytande eller rensats ut. De som dött utnyttjades hänsynslöst som martyrer för en politik som gradvis hade allt mindre att göra med vad de dött för, om de inte likt Rosa Luxemburg, en av det tyska

kommunistpartiets grundare och första ledare, postumt drabbades av Stalins bannbulla.

Kravet på obetingad lojalitet gentemot Sovjetledningen ledde till formliga saltomortaler när sovjetbyråkratin tvangs till eller genomförde plötsliga lappkast.

Det behöver knappast påpekas att SKP deltog i alla dessa lappkast. Även om inte den politiska utvecklingen tillät att man fullt ut kunde ta konsekvenserna av direktiven från Moskva, applåderade man glatt och villigt de broderpartier som hade inflytande nog att påverka utvecklingen.

Från 20-talets slut fram till 30-talets mitt utpekades socialdemokratin som den värsta motståndaren, den så kallade "Tredje perioden-politiken". I Tyskland fick denna politik katastrofala konsekvenser eftersom den splittrade och förlamade arbetarrörelsen inför den nazistiska uppmarschen.

Men trots det katastrofala nederlaget, som var desto mer demoraliserande som Europas starkaste och bäst organiserade arbetarrörelse praktiskt taget gav sig utan strid, vägrade stalinisterna att ta förnuftet tillfånga, utan fortsatte att upprepa Tredje periodens sekteristiska formler:

"Att den socialdemokratiska regeringen och socialfascismen överhuvudtaget även här i landet är fascismens vägröjare är ju klart. Man kan konstatera att socialdemokratin i Sverige i flera fall distanserat den tyska socialdemokratin som bär huvudansvaret för fascismens seger i Tyskland", skrev partiledaren Sven Linderot i Komintern visar vägen som gavs ut 1934.

Men till slut kom ändå en omsvängning. Hotet från en Hitler som var ointresserad av att komma på talefot trots propäer från Stalins sida, fick den senare att hastigt och lustigt byta fot.

Över en natt förvandlades socialdemokratin en allierad. Men inte bara de, nu skulle man till och med bygga allianser med den "demokratiska" delen av borgarklassen gentemot den "fascistiska" flygeln. I svensk tappning blev det med Hilding Hagbergs ord:

”Sveriges arbetare står inte idag i valen mellan socialism och kapitalism. För dagen har tyngdpunkten i den samhälleliga maktkampen förskjutits till att gälla frågan demokrati eller fascistisk diktatur”.

I praktiken innebar det att arbetarklassens intressen underordnades bourgeoisin i en situation när stora arbetargrupper höll på att radikaliseras av den ekonomiska krisen och hotet från de bruna kolonnerna.

I både Frankrike och Spanien, där denna politik fick sina mest ödesdigra konsekvenser, avväpnades arbetarna i en situation när de kommit i rörelse och börjat sträcka ut händerna för att gripa makten. I själva verket är det inga överord att påstå att de franska och spanska kommunistpartierna spelade en bokstavligen rent kontrarevolutionär roll ivrigt påhejade av sina broderpartier världen över.

I Frankrike lyckades de hejda den radikaliseringsvåg som utlöste en våg av företagsockupationer i kölvattnet på folkfrontens valseger 1936 och länka in rörelsen bakom regeringen Leon Blums reformistiska perspektiv. På så sätt gavs den dödsförskrämda franska bourgeoisin andrum och kunde samla sig till motoffensiv. Inom loppet av några år lyckades de utmanövrera och demoralisera arbetarna.

I Spanien iscensatte högern en militärkupp mot den nyvalda folkfrontsregeringen. Men de möttes av ett rasande gensvar av de spanska arbetarna. För att krossa kuppen började många arbetarorganisationer spontant ta över makten och alla de funktioner som dithills utövats av den borgerliga staten.

Fängelserna fylldes av misstänkta reaktionärer - ibland gjorde det folkliga hatet processen ännu kortare - och milisförband upprättades som efter att ha rensat den egna orten fortsatte till andra orter för att understödja kampen där. Beväpnade arbetargrupper patrullerade gatorna och stängde borgarnas bordeller och spelhålor. Många företag beslagtogs av arbetarna som tog över produktionen i egen regi. På landsbygden delade många lantarbetare och småbönder upp de flyktade godsägarnas jord mellan sig. Till och med den katolska kyrkan fick känna på den nya ordning som spontant började ta form. Hatet mot den katolska kyrkan gick så djupt att kyrkorna på många håll brändes eller revs.

Alla dessa handlingar bar den omisskännliga prägel av revolution.

I kraft av det sovjetiska stödet - som egentligen var ganska blygsamt, men ändå stod i skriande kontrast till de övriga staternas stöd - blev det spanska kommunistpartiet snabbt en av de viktigaste politiska faktorerna. De använde detta inflytande till att bekämpa arbetarnas revolutionära ambitioner, ty enligt folkfronts schemat handlade inbördeskriget i Spanien om en kamp mellan fascism och demokrati, och alla handlingar som kunde skrämna demokratiska borgarna var av ondo.

Om nu inte de radikala kraven spelade fascisterna i händerna, eller i själva verket var fascism! Med den motiveringen undertryckte stalinisterna det vänstersocialistiska POUM, och lät fångsla och mörda flera av dess aktivister.

När arbetarnas och småböndernas drömmar krossats, och deras organisationer undertryckts eller tvingats kapitulera för folkfrontspolitiken var den demokratiska republikens öde beseglat. Den kollapsade i inbördes strider kort före det andra världskrigets utbrott.

SKP som helt och fullt stödde det spanska kommunistpartiet arbetade energiskt med den -svenska Spaniensolidariteten som var mellankrigstidens största solidaritetsrörelse. Partiet värvade också folk till de kommunistledda Internationella brigaderna. Det är insatser som det alltid varit mycket stolt över, och som gav partiet luft under vingarna efter de sekteristiska eskapaderna i början av 30-talet. Men det förtjänar att understrykas: De byggde på en krossad revolution!

Nästan exakt en månad efter det spanska inbördeskrigets utbrott inleddes ett av de mest makabra avsnitten i stalinismens historia: processerna mot Lenins revolutionsledning. I tre stora skåderättegångar anklagades en lång rad revolutionsveteraner för en lång rad terroråd. Förbluffande nog tillstod de anklagade anklagelserna och lät sig i merparten av fall dömas till döden utan protester.

Idag vet vi med vilka medel de anklagade fick att bekänna de mest absurda påståenden, och idag har också så gott som samtliga av de anklagade rehabiliterats i glasnosts kölvatten, med undantag för den huvudanklagade Leo Trotskij, som påstås inte kunna rehabiliteras emedan han inte formellt dömts. Men redan då var det inte svårt för den kritiske att genomskåda processerna. Han eller hon kunde få draghjälp av Trotskij, som omedelbart gick till motangrepp från sin exil - han hade utvisats från Sovjet 1929 - och formligen skar anklagelserna i småbitar. I massmedia utmanade han offentligt sina

anklagare:

...jag är beredd att framträda inför en offentlig och opartisk undersökningskommission med vittnesmål... och avslöja sanningen in i minsta detalj. Jag förklarar: Finner kommissionen mig på en enda punkt skyldig till de brott, som Stalin anklagar mig för, lovar jag i förväg att frivilligt överlämna mig åt GPU:s bödlar... Jag slungar min utmaning i ansiktet på dem och inväntar deras svar!

Det kom naturligtvis inget svar. Trotskij lyckades sedermera få till stånd den undersökningskommission han begärt. Den kom att ledas av den berömde amerikanske pedagogen och filosofen Georg Dewy. Efter månader av noggranna undersökningar frikände den Trotskij från alla anklagelser och förklarade att de två rättegångar de granskat "var komplotter". Därmed föll också grunden för den tredje rättegången som ägde rum först efter det att kommissionen slutfört sitt arbete.

Rättegångarna var bara krönet på ett skräckvälde. Terrorn vars syfte var att befästa Stalins personliga diktatur drabbade miljontals människor, inklusive diktatorns egna underhuggare. SKP-ledningen stämde oförfärat in i anklagelserna. Bland annat uppmanades åhörarna på ett möte 1936 på Nytorget i Stockholm som arrangerats av SKP att anta följande minst sagt bisarra uttalande:

Hälsning till Sovjetunionens KP:s CK och kamrat Stalin. Vi arbetare i Stockholm, samlade till offentligt möte, förenar oss med Sovjetunionens arbetande och skapande folk i glädjen över att kamrat Stalin och övriga arbetarstatens ledare lyckligt undgått de skändliga planer, som smitts mot dem och socialismens land av de kontrarevolutionära Trotskij-Zinojevskas terroristerna och vilka kostat Sergej Kirov livet. Vi sänder Sovjetunionens hela arbetande folk, Kommunistiska Partiets CK och särskilt kamrat Stalin under vars ledning socialismen vunnit sin slutgiltiga och oåterkalleliga seger i arbetarstaten, vår flammande solidaritetshälsning.

SKP:s partiledare Sven Linderot var själv närvarande vid den andra rättegången i januari 1937, och förklarade med hänvisning till kritiken:

Förra gången förklarade man att vi här i landet inte hade möjlighet att följa med i processen. Därför beslöt jag mig gången för att själv vara närvarande i processen. För säkerhets skull talar jag också om att jag ganska gott behärskar ryska språket och att jag kunde följa med varje detalj i rättegången... Det var bara en mening bland åhörarna: att de anklagade erkände inte något, som de inte var skyldiga till.²

Folkfronten var den gällande formeln fram till slutet av augusti 1939 när Stalin överrumplade världen genom att sluta en ickeangreppspakt med Hitler som stod beredd att kasta sig över Polen. Till en början överrumplade och förvirrade förvandlades kommunistpartierna, som inte fått någon som helst förvarning, snabbt till ivriga motståndare till det imperialistiska kriget. Gracerna fördelades nu efter en annat schema:

Vår ställning till nazism, fascism och allt slags folkförtryck ändras inte. Men i fråga om vår allmänna inställning vore det ganska efterblivet att idag, såsom för sex månader sedan, propagera för att samla den borgerliga demokratins krafter för att slå de fascistiska aggressionerna när man avskaffar denna demokrati i de krigförande staterna och där spetsarna inom de olika partierna vi tidigare vände oss till marscherat över till krigsfronten, kämpar för det imperialistiska kriget och deltar i alla terroråtgärder mot proletariatet.³

Men när denna kurs bröt samman i och med den nazistiska invasionen av Sovjet den 22 juni 1941, förvandlades kommunistpartierna till de främsta förespråkarna för breda klassallianser i kampen mot Hitler -allianser i vilka arbetarnas intressen helt underordnades de imperialistiska politiker som man tidigare så hett fördömt. Skillnaden var att de nu befann sig i en bräcklig allians med Stalin som fick göra grovjobbet med att dra ut tänderna på Hitlers krigsmaskin.

Inom ramen för denna allians lät Stalin i maj 1943 upplösa Kommunistiska Internationalen som en gest mot sina borgerliga allierade. Typiskt nog fattades beslutet över huvudet på de kommunistiska partierna som bara hade att finna sig i fullbordat faktum.

Sovjets enorma kraftansträngning för att besegra den nazistiska krigsmaskinen, tillsammans med de radikala stämningar som kriget gett upphov till, gjorde det möjligt för SKP att på nytt flytta fram sina positioner. 1944 uppnådde partiet sin största röstetal någonsin i ett val, då det erhöll 11,3 procent av rösterna.

Samtidigt som det försökte fånga upp missnöjet i arbetarleden med den socialdemokratiska klassarbetspolitiken friade det energiskt till SAP. Det anslöt sig till SAP:s statsinterventionistiska så kallade Efterkrigsprogram 1944 vars syfte var att möta en väntad depression efter kriget, och började spekulera om en "vänsterregering".

SKP-ledningen måste ha stärkts i sina förhoppningar av att kommunistpartierna i andra länder framträdde ur kriget med starkt inflytande och togs med i de första efterkrigsregeringarna - där de gjorde en utomordentlig insats för att rekonstruera de borgerliga regimerna. Ja, till och med som det franska kommunistpartiet, delta i rekonstruktionen av de koloniala imperierna. Men optimismen i de kommunistiska leden skulle snabbt tystna när gårdagens borgerliga allierade förvandlades till dagens fiender. För kommunistpartiernas del blev det en rejäl kalldusch. De var inte på något sätt förberedda på den snabba omkastningen av det politiska klimatet utan hade invaggat sig själva i illusioner om att krigsalliansen skulle bli bestående, eller att de i bästa fall skulle behandlas som respektabla oppositionspartier.

Under det kalla krigets våldsamma hets maldes partiernas medlemsstock och inflytande ned. De befann sig också med ryggen mot väggen. Samtidigt som de ivrigt framhärjade i att de var demokratiska partier försvarade de högljutt den stalinistiska diktaturen och ursäktade alla dess övergrepp och underlättade på så sätt alla angrepp. Det var en lätt sak för den dåvarande socialdemokratiske partiledaren Tage Erlander att 1948 mana SAP att förvandla "fackföreningarna till ett slagfält mot kommunisterna".

Inte ens Stalins död i mars 1953 gjorde någon skillnad. Kommunistpartiernas hyllningar till den döde diktatorn visste inga gränser. I en appell skrev SKP:s centralkommitté:

En stor och smärtsam förlust har drabbat hela den framstegsvänliga mänskligheten. Stalin är död. Vår tids folkledare och statsman, den socialistiska samhällsvetenskapens geniale mästare, kommunismens banerförare har gått ur tiden. Arbetare i alla länder har sorg. De har förlorat en stor vän, en klok rådgivare, en avhållen lärare och ledare. Budskapet om Stalins bortgång har i vårt land väckt djup förstämning inom hela arbetarklassen och bland alla övriga fredsvänner.⁴

I själva verket befann sig Sovjetunionen i en återvändsgränd till följd av "vår tids störste folkledare och statsmans" diktatur. Reformerna var av nöden, och diktatorns efterträdare slog in på en försiktig

reformkurs. Bara några månader efter Stalins död gavs en antydning om hur lättantändlig situationen var. I Östtyskland gjorde arbetarna uppror mot den stalinistiska "arbetarregeringens" utsvettningsspolitik i mitten av juni, och de sovjetiska trupper som var stationerade fick rycka in för att rädda regimen. Regimen medgav senare att över 300 000 arbetare lär ha deltagit i den generalstrejk som utlystes av de revolterande arbetarna.

Men detta kunde man givetvis inte läsa i SKP:s press. Ny Dags "specielle korrespondent" ljög friskt i tidningen:

De oroligheter som förekom i Berlin på onsdagen var inga "arbetardemonstrationer" som den borgerliga pressen försökt göra gällande i propagandasyfte. Oroligheterna var organiserade av amerikanerna och deras hantlangare i Västberlin som till varje pris vill hindra Tysklands enande på fredlig och demokratisk grund.⁵

1956 höll den sovjetiska kommunistpartiet sin 20:e partikongress på vilken partiets generalsekreterare Nikita Krustjev vid en slutna session helt överraskande höll ett tal som var ett direkt angrepp på Stalin.

Trots att representanter för SKP bevistade kongressen blev det inte informerade om talet. Det är först efteråt som partiledningen informerades om talets innehåll av den sovjetiska ambassaden. Deras omedelbara reaktion blir att ligga lågt. Harald Rubinstein karakteriserade senare mycket träffande den svenska partiledningens reaktion på Krustjevs angrepp på Stalin:

När partiet äntligen fick hjälp med att veta, så sades strängt taget bara vad som bedömdes som ofrånkomligt. Hela problemkomplexet sopades raskt in under mattkanten, diverse lik låstes in i garderoben och personkulten fördömdes i vederbörlig ordning. Nu skulle allt säkert vara bra igen.⁶

3. Hermansson tar över

I slutet av 50-talet var partiet verkligen nergånget.

"När jag kom i kontakt med partihögkvarteret på Kungsgatan 84 i slutet av 50-talet var SKP närmast ett politiskt fossil och jag tyckte det bokstavligen luktade mögel i partilokalerna", är Bo Gustavssons talande minnesbild. Han anslöt sig till partiet 1957, för att sedermera bli KFML/SKP:s ledande tänkare och sluta som socialdemokrat.

Medlemmarnas och väljarnas medelålder var hög och ungdomsförbundet som gick under namnet Demokratisk ungdom förde en ytterst tynande tillvaro. Partiets traditionella fästen låg i avfolkningsbygderna och inte i de expanderande industriregionerna.

Mänskligt att döma var det bara en tidsfråga innan SKP reducerats till en obetydlig sekt i politikens utkanter.

Många av partiets medlemmar var inte omedvetna om de dystra framtidsutsikterna, men partiets ledning dominerades fortfarande av 1929 års män som likt partiledaren Hilding Hagberg var fostrade till obetingad följsamhet mot Moskvas påbud.

Men efter tillbakagången i kommunalvalet 1962 när partiet bara fick 3,8 procent av rösterna

samtidigt som socialdemokraterna gick framåt, började det gnissla på allvar i leden, påverkat inte minst av utvecklingen i grannländerna.

I både Norge och Danmark hade det uppstått nya vänsterreformistiska partier, de socialistiska folkpartierna. De hade lyckats att kapa åt sig ett utrymme mellan socialdemokratin och de moskvatrogna kommunistpartierna.

Det danska Socialistisk Folkeparti hade skapats genom en utbrytning ur det danska kommunistpartiet och leddes av partiets förre ordförande Aksel Larsen. I valet i november 1960 vann det mer än 6 procent av rösterna medan de danska kommunistpartiet bara fick lite mer än en procent.

Det norska partiet som hade uppstått genom en utbrytning ur Arbeiderpartiet, den norska socialdemokratins parti, gick också framåt och vann anhängare från det norska kommunistpartiet. Inför SKP:s 20 kongress i januari 1964 utbröt en frän debatt om partiets uteblivna framgångar och orsakerna till detta.

På kongressen avgick Hilding Hagberg mer eller mindre motvilligt och ersattes som partiordförande av C H Hermansson. Med fog kan man karaktärisera Hermansson som en kompromisskandidat. När han valdes till partiordförande var han Ny Dags chefredaktör och medlem av partiets verkställande utskott och av många uppfattad som partiets ledande tänkare.

Det var alltså ingen nykomling i partiledningen, men inte heller någon fyrkantig stalinist, trots att den nye partiledaren deltagit i hyllningskörerna till Stalin. I själva verket har Hermansson visat sig ha en mycket utpräglad näsa för att säga de rätta sakerna vid de rätta tidpunkterna, och han var väl medveten om behovet att finna en väg ut ur hotet om marginalisering.

I Vänsterns väg som publicerades 1965 skrev han att både de kommunistiska och det socialdemokratiska partierna var föråldrade och att det nu behövdes ett brett socialistiskt löntagarparti.

Vägen dit gick antingen genom att SAP gick till vänster eller att det vid sidan av det skapades "ett parti på socialistisk grundval som i sig förenar - i allians eller i ett enhetligt parti - det kommunistiska partiets medlemmar och radikala socialdemokrater". Med andra ord ett svenskt SF-projekt.

Ett försök gjorde också med lanseringen av Socialistiska Förbundet i början av 1967. Enligt dess programförklaring skulle SF:s uppgift vara "att samla den nya vänstern och bidra till arbetarrörelsens ideologiska och organisatoriska förnyelse och aktivering" utan att för den skull vara ett politiskt parti. SF krävde också att SKP och SAP skulle få till stånd en teknisk valsamverkan under gemensam partibeteckning med rätt att fritt ställa upp listor under den gemensamma beteckningen. Deras motivering var obetalbar:

Även om skillnaderna mellan borgarna och den officiella socialdemokratin inte längre är så stora, är det angeläget att förhindra en borgerlig regering. Det är också nödvändigt att väljarna i 1968 års val presenteras ett radikalt socialistiskt alternativ. Det finns en väg som förenar båda syftena. Den heter enhet i mångfald.⁷

Men trots experimentet med SF (som avvecklades vid årsskiftet 1968-69 efter att ha visat sig vara ett dödfött projekt) ville det sig inte. Stridigheterna mellan de moskvatrogna och de som ville ge partiet en mer självständig profil ("traditionalister" och "modernister") och den vacklande hållning den gav upphov till gjorde att partiet inte förmådde att dra till sig de radikaliserade ungdomar som började att söka politisk-organisatoriska lösningar på 60-talet - och som dessutom snabbt hamnade på konfrontationskurs med socialdemokratin.

Precis som ungdomsgrupper idag började dessa ställa och i handling besvara viktiga frågor om det samhälle de vuxit upp i. Ett samhälle vars verklighet tycktes stå i skriande kontrast till vad det utgav sig för att vara. Ur försöken att förstå växte en ny radikalism fram som hämtade inspiration inte minst från den kamp som fördes av olika befrielseörelser i Tredje världen.

Mot mitten av 60-talet var det speciellt ett område som hamnade i fokus: Sydostasien. Där försökte världens mäktigaste stat att slå ned ett litet folks försök att frigöra sig från ett nykolonialt beroende. Steget från att uppröras till att identifiera sig med vietnameserna och den Nationella Befrielsefronten, FNL, var inte långt.

SKP som på partikongressen 1967 döpte om sig till Vänsterpartiet Kommunisterna hamnade helt på efterkälken.

Dess inledningsvis tveågsna hållning i Vietnamfrågan gjorde att solidaritetsarbetet istället kom att domineras av Kommunistiska Förbundet Marxist-Leninisterna, KFML, som bildats av en Kinainspirerad utbrytning ur SKP/vpk. De Förenade FNL-grupperna framträdde snabbt som den mest dynamiska politiska ungdomsrörelsen i landet, trots de sekteristiska inslagen.

Året 1968 brukar stå symbolen för denna period. Men det var definitivt inget bra år för vpk. Inspirerade av den franska studentrevolten, som i sin tur utlöste en revolutionär kris som nästan lyckades att fälla de Gaulles regim, ockuperade radikala studenter stockholmsstudenternas kårhus i protest mot ett förslag om införande av fasta studiegångar vid universitetet. Vpk:s ungdomsförbund, Vänsterns ungdomsförbund, VUF, deltog aktivt i ockupationen och dess ordförande Anders Carlberg spelade en framträdande roll i den.

VUF kom snabbt att fjärma sig från moderpartiet. 1970 anslöt sig majoriteten till maoismen och bildade Marxist-Leninistiska Kampförbundet, MLK. Även minoriteten med Carlberg bröt med partiet och bildade Förbundet Kommunist, FK. Ytterligare en grupp bidrog till bildandet av Socialistiska Partiets föregångare, Revolutionära Marxisterna Förbund.

Men inte nog med att partiets ungdomsorganisation var i uppror. I slutet av augusti 1968 dundrade Warszawapaktens stridsvagnar fram över Prags gator för att mötas av jättelika demonstrationer som betäckade sig för "hjälp".

Den sovjetledda invasionen av Tjeckoslovakien i syfte att strypa den reformkommunistiska utvecklingen kunde inte komma olägligare för vpk. Partiet befann sig mitt uppe i en valkampanj, och trots avståndstaganden från invasionen blev valet ett rejält bakslag. Det rasade ned till 3 procent. Det var uppenbart att partiets långa identifiering med Moskva var den främsta orsaken till bakslaget, ty samtidigt gjorde socialdemokraterna ett rekordval. Många av de som vände vpk ryggen röstade istället på SAP.

I partiet var för övrigt meningarna delade om inställningen till invasionen. Hilding Hagberg och övriga moskvatrogna stödde oreserverat invasionen. Majoriteten var motståndare men tillät ändå partiledningen att återuppta kontakterna med det tjeckoslovakiska kommunistpartiet, som rensat ut alla reformanhängare. Urban Karlsson deltog som Vpk:s representant på den tjeckoslovakiska kommunistpartikongress 14:e kongress vilken hade till uppgift att legitimera "normaliseringen" som den makabra termen löd.

Som pricken över i kom den drygt två månader långa gruvstrejken vintern 1969-70. Det fanns förvisso vpk-are i den strejkkommitté som ledde strejken vilken omfattade 5 000 gruvarbetare, men partiet spelade ingen framträdande roll i denna strejk som placerade arbetarklassen mitt i strålkastarljuset.

När 70-talet bröt ut utgjorde vpk på inte sätt någon samlingspunkt för de tusentals unga människor som ville en socialistisk lösning och var beredda att kämpa för det. De sökte sig istället till solidaritetsrörelsen eller de olika radikala småpartier som var och en företrädde olika alternativa lösningar på hur ett nytt revolutionärt parti skulle skapas. Det var en rik flora, där återfanns de maoistiska KFML (sedermera SKP) som knöt an till stalinismens folkfrontstradition, och KFML(r) (sedermera KPML(r)) som knöt an till tredje-perioden-politiken, och även MLK. Där fanns FK som försökte att sitta på alla stolar samtidigt, och där fanns RMF (sedermera KAF och SP) som knöt an till Fjärde Internationalen. Och där fanns också det rådssocialistiska Förbundet Arbetarmakt.

I borgerliga och socialdemokratiska massmedia häcklades en hel del (och vpk gjorde frenetiska försök att avgränsa sig genom att tala om "avgrunden"), men mångfalden av organisationer var ett uttryck för avsaknaden av en samlande radikal kraft och att försöka finna en väg som bar. För vpk:s del innebar första hälften av 70-talet fortsatt hård press från vänster och förstärkta inre stridigheter. Gradvis började den moskvatrogna flygeln att bygga upp en fraktion som agerade alltmer öppet och använde Norrskensflamman som sitt fraktionsorgan. 1977 kulminerade den föga upplyftande striden där de organisatoriska manövrerna och invektiven var legio, genom att de moskvatrogna bröt sig ur partiet och bildade Arbetarpartiet Kommunisterna.

Under den senare delen av 70-talet började dock de politiska styrkeförhållandena förskjutas högerut. Valet av Margaret Thatcher, respektive Ronald Reagan, brukar ses som en slags symbolisk vändpunkt i den internationella politiska situationen. I själva verket bekräftade de nyliberala valsegrarna i England och USA bara en utveckling som tagit sin början långt tidigare. Bakom låg en lång räkka av nederlag för arbetarrörelsen och de radikala grupperna.

Tagna var för sig hade inte nederlag som de i Bolivia, Frankrike, Tjeckoslovakien, Chile, Portugal och Spanien varit av avgörande betydelse, men tillsammans bidrog de till att förändra styrkeförhållandena trots framgångar som USA:s definitiva nederlag i Indokina. Starkt bidragande var också den radikala vänsterns oförmåga att utforma en framkomlig strategi, tillsammans med sammanbrottet för de stora reformistiska partiernas keynesianska koncept. Den nyliberala vågen rullade in över en demoraliserad arbetarrörelse som inte längre hade några trovärdiga alternativ att ställa upp.

Med visst fog kan man argumentera för att den inhemska slutpunkten för 60- och 70-talets radikaliseringsattes i och med nederlaget i folkomröstningen om kärnkraften 1980. Kärnkraftsfrågan hade för övrigt varit en starkt bidragande orsak till att socialdemokratin tvingades lämna

regeringstabureterna 1976, genom att det borgerliga centerpartiet framställt sig som en dedicerad kärnkraftsmotståndare.

Redan var upplösningstendenserna inom vänstern tydliga och i en del fall långt gångna, men nederlaget 1980 hade desto större tyngd som det var en kraftmätning i nationell skala där vänsterns och miljörörelsens styrkor ställdes mot hela etablissemang, med undantag för centern och KDS, och utmanövrades med cynisk finess. Kärnkraftsanhängarna framställde sig också som avvecklare (men "med förnuft") och delade upp sig i två alternativ, varav det socialdemokratisk-folkpartistiska Linje 2-alternativet, som också blev det största enskilda alternativet i omröstningen, kom att framstå som den balanserade medelvägen.

En starkt bidragande orsak till nederlaget var den politik som vpk tillsammans med centern förde. Författarna till boken Det förlorade försprånget, som alla aktivt deltagit i kampanjen för linje 3, kommenterade Folkkampanjens (linje 3:s kampanjorganisation) utveckling inför folkomröstningen så här:

Slutsatsen... är alltså att den livskraftiga folkrörelseandan och förmågan att rikta antikärnkraftsupprorets kraft mot kraftbolag, stat och kärnkraftssålda partiledningar kvävdes sakta från april 1979 av centerpartiet och vänsterpartiet kommunisterna, med kristen demokratisk samling som medhjälpare. Kvar blev en valmaskin med färgsprakande folkligt yttre, men utan folkrörelsestyrning, utan förmåga att orientera sitt försvar och sina angrepp i den avgörande sammandrabbningen med Maktssveriges linje 1 och linje 2 -en prunkande bil utan ratt.

Efter denna demoraliserande start på det nya decenniet kom vpk och den återstående vänstern att föra en alltmer marginaliserad tillvaro, hårt trängda av den borgerliga offensiven och den yuppiementalitet som började att breda ut sig i de snabba klippens spår.

Socialdemokraterna kunde återta regeringstabureterna 1982 och genomdrev som första åtgärd en 16-procentig devalvering. Det var en åtgärd som borgarna aldrig vågat sig på, och en symbolisk start på den arbetarfientliga politik som socialdemokratin fört sedan dess.

Till en början kunde regeringen hålla tillbaka arbetarnas missnöje genom att påstå att åtgärderna var nödvändiga för att reparera effekterna av borgarnas vanstyre. Men gradvis började reaktionerna komma.

Ett försök att blåsa liv i motståndet gjordes genom "Dalaupproret" som tog sin början 1985. Men det var först i början av innevarande år som den verkliga explosionen kom. När regeringen i början av februari lade fram ett åtstramningspaket som bland annat innehöll förslag om lönestopp och strejkförbud, exploderade det uppdämda missnöjet i en våg av proteststrejker och demonstrationer. Regeringen tvingades retirera, men lyckades sy ihop ett nytt åtgärdspaket och få igenom det med stöd av folkpartiet.

4. Från vpk till vänsterpartiet

Vpk gynnades av denna utveckling, trots att det inte spelade någon drivande roll i försöken att organisera motståndet. Det har förhållit sig avvaktande till Dalaupproret, och har för övrigt ingen facklig bas inom arbetarleden eller inflytande att tala om som skulle göra det möjligt för det att gå i spetsen för en facklig proteststorm ens om det ville. Man kan för övrigt tillägga att partiet

överhuvudtaget har en svag förankring i arbetarklassen. Idag är det till övervägande delen ett mellanskikts- och tjänstemannaparti, jämfört med SKP-perioden.⁸

Samtidigt har pressen ökat på partiet att försöka inta en mer självständig roll i förhållande till socialdemokratin. En alltför nära identifiering med en socialdemokrati som håller på att tappa greppet om arbetarklassen skulle bli elektoralt kostsam för parti som balanserar farligt nära att falla ur riksdagen, och därför är ytterst känsligt till och med för ganska milda reaktioner.

Till detta kom så den dramatiska utvecklingen i Östeuropa. Hösten och vintern 1989 kollapsade en rad byråkratiska regimer i Östeuropa, eller drevs till långtgående personförändringar och eftergifter. Kombinationen av den sovjetiska perestrojkapolitiken som tog sin början i mitten av 80-talet, den långvariga ekonomiska stagnationen och trycket den kapitalistiska högkonjunkturen fick dem att brista likt övermogna frukter när befolkningen väl kom i rörelse bakom krav på demokrati. Inför partiets kongress i maj i år kom det inte förvånande att föras en febril diskussion. Krav restes från flera håll på en förnyelse av partiets politik.

Men på många sätt blev vpk/vänsterpartiets kongress en antiklimax. Partiet förkastade sitt gamla program och antog ett antal vaga grundsatser som utgångspunkt för arbetet på ett nytt program, och beslöt dessutom med knapp majoritet att avskaffa "kommunisterna" i sitt namn. Så mycket mer blev det inte trots fyra dagars kongressande. Men fyra saker står ändå klart:

- Kongressen utgjorde inget forum för en radikal uppgörelse med det förflutna. Man gjorde inget bokslut över vare sig den renodlade stalinismens eller Hermansson/Werners epok. Werner omvaldes som partiordförande utan någon egentlig diskussion om den politik han stått för, trots att den vice ordförande Gudrun Schyman övertalades att ställa upp som motkandidat. Betecknande nog deklarerade hon själv att hon inte utgjorde något politiskt alternativ till Werner.

- I grundsatserna finns ett otvetydigt avståndstagande från vad man betecknar som de "realsocialistiska" regimerna, eller som man kallar dem på ett annat ställe "statsbyråkratiska ekonomier":

En demokratisk socialism i vår mening återstår ännu att skapa. Den östeuropeiska sk realsocialismen ledde till partidiktatur och centralstyrd ekonomi. Den har havererat.

Samtidigt kan man förstås med all rätt fråga vad det egentligen är värt, när detta ställningstagande inte bygger på en genomdiskuterad och förankrad analys av dessa samhällen.

Det är för övrigt intressant att notera i sammanhanget att den avgående partistyrelsens verksamhetsberättelse innehöll en formlig lovsång till Gorbatjovs politik:

De revolutionära förändringarna och den internationella avspänningen i Europa vore otänkbar utan de grundläggande förändringar som inletts i Sovjetunionen. En dynamisk utveckling, känd över hela världen som glasnost och perestrojka, har där tagit sin början. Långtgående demokratiska reformer, militär nedrustning och en helt ny internationell politik har präglat politiken.

- I grundsatserna bekräftar partiet också sin reformistiska inriktning, även om det uttrycks ganska inlindat och indirekt:

Vi vill verka för att demokratin fördjupas och förankras i alla delar av samhället. Vi värnar om den parlamentariska demokratin, det kommunala självstyret och de demokratiska fri- och rättigheterna. Rättssamhället ska försvaras och utvecklas. Det representativa politiska systemet behöver kompletteras med olika former av lokalt folkligt inflytande.

Det skulle för övrigt vara märkligt om man inte gjorde det eftersom ; har varit partiets livsluft sedan decennier tillbaka.

- Man är idag mycket mer välvilligt inställd till tanken på samarbete med andra vänsterkrafter än tidigare. Kongressen antog också ett uttalande i den riktningen.

I det sades bland annat att vänstern "måste förena sina krafter för att förändra. Då blir vi en kraft att räkna med... Vår kongress uppmanar alla människor som delar våra bekymmer om dagens problem och som vill åstadkomma förändringar att förena sina krafter med våra." Uttalandet uppmanade också "alla vänstersinnade människor att delta i arbetet med att utforma ett starkt vänsteralternativ till valet 1991" , och förklarade att partiet vill "medverka till att skapa förutsättningar för ett bredare och slagkraftigare politiskt vänsteralternativ än vad som finns idag. Detta kan bli ett bredare och starkare socialistiskt arbetarparti."

Man kan förstås även på denna punkt diskutera vad detta uttalande egentligen är värt i praktiken eftersom det antogs utan någon större diskussion i kongressens slutskede, och efter att man tidigare avslagit flera förslag om vänstersamarbete. Men många av partiets lokala organisationer har redan erfarenhet av samarbete och diskussioner med andra organisationer, inklusive Socialistiska Partiet, inte minst i samband med 1 maj-arrangemangen.

Låt oss som avslutning påpeka ett intressant faktum: Det nybildade Arbetarlistan gavs nästan ingen uppmärksamhet alls på kongressen. Det var nästan som om detta parti inte existerade eller i bästa fall var ett rent marginellt fenomen. Och det trots att det knappast kunnat undgå någon att Arbetarlistan mött ett visst gensvar i arbetarleden. Men det var antagligen en avspegling av att kongressdelegaterna kom ur en helt annan social och politisk miljö än den som Arbetarlistan hämtar sitt stöd ifrån.

5. Svaret på frågan

Svaret på den fråga som inledde denna artikel är uppenbar: Vpk/Vänsterpartiets kongress motsvarade inte i någon större utsträckning den politiska situationens behov. Istället ägnades den åt att försöka ge partiet en ansiktslyftning, utan att för den skull närmare göra upp med partiets politik och förflutna. De frågor som borde ha stått i centrum och som borde ha handlat om kampen för att vinna arbetarmajoriteten spelade en marginell roll.

Man kan kanske argumentera för att kongressen indirekt ändå svarade mot utvecklingens krav, genom att ta de första stegen i skapandet av ett nytt perspektiv.

Men det återstår att se...

Anders Hagström

Noter:

1 Se exempelvis I kamp för socialismen av Nils J Berg, Arbetarkulturs förlag 1982

2 Sven Linderot i ett tal i Stockholm 15 februari 1937

- 3 Sven Linderots förklaring av den nya linjen inför Stockholms kommunistiska arbetarkommun i november 1939.
- 4 Vår tid 3/53.
- 5 Ny Dag 18 juni 1953.
- 6 Ny Dag 15 oktober 1963.
- 7 Uttalande av SF:s konstituerande kongress 23 april 1967
- 8 Se inte minst Stig Erikssons undersökning av vpk:s sammansättning i Fjärde Internationalen nummer 2/85